

vetjük a babonát, / nem a józan ész, / mert az elemeszt” (*Fekete csikók*). Vagy ahogyan a kötetzáró versben a determináltságutadat énekli meg játékos rímekben-ritmussal: „Csicsergő csipcsöp / csergő hajladozó / csupáncsak a csúf / végzettel veszekedő / viaskodó csipcsöp / hasztalan” (*Csipcsöp vitéz*).

Számvetésről, leltárról, összegezésről szóltunk. E lírai alapállásnak az a fajta „bölc dal” felel meg leginkább, amely e kötet nem egy versére vonatkoztatható (rendhagyó) műfaji megjelölésként. De joggal megemlíthető e versek kapcsán is a weöresi lírában már eddig is tapasztalt „önmagába hullás”, „önmagába merültség” is, amelyből egyaránt születnek nagyobb lélegzetű versek is, és verstorzók is. Az egész kötetre vonatkoztathatnánk azt a megnevezést, amely alá Weöres a *Kútbanéző* verseinek második felét rendezte: *Archaikus torzó*. A dadogástól a metrumos, míves versig, a káosztól az atomjaira leegyszerűsödött versbezédig rajzolható meg e versek íve, hogy költőjük végül olyan végteleen egyszerű költői megnyilatkozásokig jusson el, mint a *Bokrok harmat* című versben: „Az erdőn megáll a hó. / A gégen megáll a szó.”

A *Kútbanéző* a weöresi opust teljes műfaji és ritmikai gazdagságában vonultatja fel: olvashatunk impresszionista pillanatképet, dalt, epikus jellegű verset, de időmértékeset is, altatódalt, bökkverset, és folytathatjuk a sort olyan ide kívánczó verscímekekkel, mint pl.: *Archaikus jelenet*, *Ráolvasás*, *Berzsenyis*, *Barbár tánc*, *Rigmus*, *Szalagvers*, *Gyászkar*, *Motívum* stb. S olvashatunk „ugráló szavakat” egy Petőfi-strófára, játékoságának, rím- és ritmusleleményeinek felvillantásaként — a lét és nemlét között vergődő „kútbanéző” groteszk fintoraként.

HARKAI VASS Éva

TUDOMÁNYTÖRTÉNETI KALANDOZÁSOK

Balázs János: *Hermész nyomában*. A magyar nyelvbölcselet alapkérdései. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987

A nyelvtudomány történetének kiváló ismerője tudományos munkásságának eredményeit foglalja össze, és ismerteti meg az olvasót a nyelvbölcselet kérdéseivel, feldolgozva, elemézve az ókori görögök nyelvvel kapcsolatos írásaitól kezdve mindazokat a külföldi és magyar munkákat, melyek jelentős állomásai a nyelvtudomány fejlődésének.

Hermész nyomába ered Balázs János, amikor a nyelvbölcselet alapkérdéseit kísérli megfogalmazni, mert „az isteni üzenetek ékes szavú »tolmácsolóját«, a jelrendszerek rejtett értelmét fölfejtő hermeneutika névadóját” választotta útmutatóul. Hermész volt ugyanis az istenek hírnöke, szóvivője, a szó mestere, s aki annyira jártas a beszédben,

mint δ , nemcsak a szónokok, hanem a nyelvészek és a nyelvbölcselek mintaképe is.

A szerző öt nagy fejezetben taglalja a nyelvbölcseleti eszméket és magyarországi hatásukat, s ismerteti az ókor szellemi alapjait, a humanizmus és reformáció, a barokk és felvilágosodás nyelvbölcseleti eszméit és a múlt századi nyelvtudomány eszmevilágát. Részletesen bemutatja a nyelv mibenlétére, eredetére, rokonságára és rendszerszerű sajátosságaira vonatkozó elméleteket. Balázs János mindvégig szem előtt tartja, hogy nem mai nyelvfelfogásunk alapján kell ítéletet mondani, hanem mindig az adott kor uralkodó nyelvfelfogásának fényében kell vizsgálni a múlt értékes alkotásait.

A monográfia választ ad arra a kérdésre, hogyan elemezte a görög nyelvbölcselet a nyelvi kifejezés rejtélyes és bonyolult folyamatát. A görögök a nyelvi rendszer elemeit a retorika, dialektika és logika keretei között a nyelvhasználatot vizsgálva ismerték meg. Alapvető fontosságú felismerések sokszor az ókoriak nevéhez fűződnek. Protagoras például jól látta, hogy bár a tartalom alapján a nyelvi közlés sokféle lehet, de formáit figyelembe véve néhány alaptípusba sorolható. Austin és Searle nyomán újabb nyelvtudományunkban ezeket beszédaktusoknak nevezik. Arisztotelész Retorikájában olyan jellegű elemzések is találhatóak, amelyek a szónokok feltevéseire vonatkoznak. Tehát a divatos kommunikációbéli előfeltevések vizsgálata sem mai felfedezés. De nem csak az ókori filozófusok fogalmaztak meg olyan megállapodásokat, melyek közül nem egy mai nyelvtudományunk bizonyos kérdéseinek alapját képezi. Balázs János például Brassai Sámuelről, az erdélyi polihisztorról írva magyarázatainak új vonásait hangsúlyozza, az új pedig az, hogy Brassai rámutat a hallgatónak mint a társas nyelvi érintkezés egyik részvevőjének fontos szerepére. De megemlíthetjük azt is, hogy Brassai a mondatközpontúságtól eljutott a szöveggközpontúsáig. Tanulmányainak tehát messze előremutató szerepük van. A lélektani alany és állítmány gondolatát is előbb kifejtette, mint a német Gabelentz. Ez a példa is bizonyítja, hogy a magyarok olykor a nyugatiak előtt jártak. A külföldi eredményeket jól ismerték, sok mindent átvettek, de mint Balázs János elemzéseiből kitűnik, sokszor alkotó módon történő átvételről van szó.

A monográfiában szó esik mindazokról, akik valamilyen módon hozzájárultak a nyelv (és a magyar nyelv) jobb megismeréséhez. Szinte lehetetlen felsorolni mindazokat a neveket és műveket, melyek nagy fontosságúak a nyelvtudomány (és a magyar nyelvtudomány) történetében. Sokat vitatott kérdés, hogy a magyar nyelvtudomány valóban mindig egy lépéssel lemaradt-e az európai nyelvtudománytól. Balázs János erre is választ ad. A középkorban a magyar deákok teljesen kimaradtak az alapvető grammatikai, szemantikai és logikai kutatásokból, s később is csak kevesen érdeklődtek ilyen kérdések iránt, aminek

az lett a következménye, „hogy nyelvészeink általában nem helyeztek súlyt a nyelvelméleti és nyelvbölcseleti elemzésekre. Ehelyett rendszerint beérték a külföldről beszívárgott módszerek gyakran kritikátlan átvételével”. Ennek ellenére a magyar nyelvtudomány „számos területén nemzetközi mércével mérve is kimagasló eredményeket ért el”. A humanizmus és reformáció korának nyelvbölcseletéről Balázs János megállapítja, hogy nem tudott megbirkózni az új feladatokkal. A nyelvek sokféleségét észlelték ugyan, de a világ nyelveinek osztályozását nem kísérelték meg. A nyelv történetiségének eszméje azonban legelőször ebben a korban fogalmazódik meg, s valószínűleg kevesen tudják, hogy Dante nevéhez fontos megállapítások fűződnek a nyelv változásáról. A humanizmus és a reneszánsz korában megteremtődtek a modern európai nemzetek és a modern polgári társadalom alapjai, a tudós humanisták egymás után írják meg anyanyelvük grammatikáját, köztük a magyar nyelvtanirodalom úttörője Sylvester János is, kinek jelentőségével a szerző részletesen foglalkozik. A felvilágosodás nyelvbölcseleti eszméi termékeny talajra találnak a magyaroknál is. Az egyetemes írásnyelv foglalkoztatja Kalmár Györgyöt, Kempelen Farkas a nyelv eredetének kérdéseit boncolgatja Herdert követve, Sajnovics János és Gyarmathi Sámuel a nyelvrokonság kérdéseire terelik a figyelmet, Révai Miklós a nyelv történetiségét helyezi előtérbe. A múlt század végén és a századforduló táján már jelentős eredményeket érnek el a finnugor és magyar nyelvészet terén, új diszciplínák bontakoznak ki, a germanisztika, a turkológia, a szlavisztika. Nem maradhat említés nélkül a nyelvújítási mozgalom sem, amely célirányultságának meghatározó voltát mutatja be a szerző, kitérve a mozgalom külföldi forrásaira is.

Az említettek mellett a monográfiában helyet kap a középkori gloszszak és szójegyzékek kérdése, s ezzel kapcsolatban a szavak fogalomköre csoportosításának jelentősége (a modern jelentéstani kutatásban fontos helyet foglal el annak felderítése, hogy a szavak milyen elvek szerint sorolhatók fogalomköri csoportokba), a szótárkészítés, a nyelvtanítás múltja, s még sok olyan problémakör, mellyel érdemes megismerkednünk.

A nyelvbölcselet múltjáról ma már sokat tudunk, köszönve annak, hogy a nyelvtudomány története mindig is érdekelte nyelvészeinket. Mégis vannak fehér foltok, melyekre Balázs János felhívja figyelmünket. Íme közülük néhány: a kutatás fontos feladata annak a latinul megfogalmazott eszmevilágnak az elemzése, melyet a középkortól kezdve latin—magyar szójegyzékeink és szótáraink közvetítettek; az is felderítésére vár, hogy milyen elveket és szabályokat kellett feltétlenül szem előtt tartani a megmásíthatatlan szövegek fordításakor; a modisták grammatikai alapelveivel is behatóbban kellene foglalkozni stb.

A monográfiát visszapillantás és kitekintés zárja, melyből kiderül,

hogy a nyelv mibenlétét kik állapították meg helyesen, s az, hogy a 20. század második felének nyelvtudománya hogyan látja a nyelv egyes kérdéseit, például a nyelv keletkezését, a nyelvcsaládok kialakulását, a nyelvek tipológiai osztályozását, az areális nyelvészet eredményeit.

Balázs János monográfiája alpmű, melyre nagy szüksége volt a magyar nyelvtudománynak. Hasznos útmutató mindazok számára, akiket a nyelv és a nyelvtudomány kérdései foglalkoztatnak.

LANCZ Irén

KÖDVÁGÓ MICI ÉS FEHÉR HAJÓ

Dudás Károly: *A gyalogtörök*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1987

Nemcsak hangulata van, de íze meg szaga is a falusi (csantavéri) gyermek történetének, aki édesanyja halála után kerül apjával a városra. Domonkos Karcsit (a kezdőbetűk azonosága véletlen-e?) az új iskola, az új környezet nem akarja magába fogadni — meg ő sem igyekszik megbarátkozni vele. Magára marad, apja nem bír segíteni neki (avagy nem tud), s reggelenként, az álom és az ébredés között félúton, a kapkodó ébredésekkor jár haza, vissza a faluba, amiből kitepték, a kedves és így a távolból még inkább megszépült emlékek közé. Hogy aztán a regény végén az olvasónak azt súgja valami, hogy azzal a ködbe vesző fehér hajóval ez az egész szép világ felszedi a horgonyt, és elutúnik — elég a nagyapa tanyájával együtt. Minden: a Temetőfelfedező Egylet, az eliszkoló gyalogtörök víziója, a barát Müllner Tóni és a remek ködvágó mici a távolból a valónál még szebbnek látszó világa. De hát így is van rendjén. De közben érezni azt is, hogy maga Domonkos Karcsi, ez a mélyvízbe hajított kölyök is gyalogtörök, irháját mentő, magányos, gyáva közlegény, aki megfutamodott a Csfk-ér

partján dülő csatából, de egy eltévedt puszkagolyó leterítette. A többiek meg úgy büntették meg a gyávaságáért, hogy külön temették el, nem a közös sírba. Ilyen szánivaló gyalogtörökként futott volna el legszívesebben Karcsi is, csakhogy ő már tudta, vagy érezte, nincs menekvés: ha meglép is, a puszkagolyó úgyis megtalálja. Ködvágó micis kis gyalogtörök ő, aki társaival ráakadt a töröktemetőre, jutalmul megjárta a tengert, részese volt örök élményt adó focicsatáknak és Pesti Mancika nevű osztálytársnőjéről álmódzott. — Kellenek-e jobb, fontosabb dolgok egy 14—15 éves gyermekembernek?

A könyv egy magára eszmélő fiú napjainak szép és kevésbé szép töredékeit mutatja meg. Jól-e, rosszul-e, azt azoknak kellene eldönteni, akiknek íródott. Jóllehet — ahogy a könyv hátlapján levő levél utal rá — az író nemcsak nekik, hanem a felnőtteknek is szánta: visszaviszi őket az időben, múltjukba. És nem árt visszanézni. Főleg annak nem, akinek van otthon egy-két Domonkos Karcsija, kinek valahogyan jól esne egy kis odafigyelés.

VARGA Pirooska